This Article is written by
Shrikant Sadaf
from book "Sindhyat Jo Upasal"
compiled by Rukmani Chainani
published in year 2002

اي. جي. اُتم - هڪ نقاد

شريڪانت ’صدف‘

شايد ٽي ڏهاڪا اڳ جي ڳالهه آهي. اکل ڀارت سيا وارن هڪ ننڍڙي ڳوٺ ۾ سميلن سڏايو هو. اڌ رات جو ان ڳوٺ جي ريلوي اسٽيشن تان هڪ واهڻ ۾ وهڻ بعد هڪ ڇوڪرُ ٻُريءَ طرح روئِي رهيو هئو. چي، ’ننڊ ٿي آهي، پلنگ کپي، وهاڻو کپي، چادر کپي.‘ هڪ ڪڙاڪيدار آواز گونجيو ۽ ان ڇوڪر کي ماٺ ڪرائي ويو، ’اسين سڀ تُنهنجي پيءُ سوڌا جاتيءَ کي جاڳائڻ ۾ رُڌل آهيون ۽ لون سُمهڻ جون ڳالهيون ٿو ڪرين؟‘ ماٺ ڇانئجي ويئِي. اهو آواز اي. جي. اُتم جو هُئو. اِهو ڳوٺ الاجي کهڙو هلو پر اِهو روئندڙ ننڍڙو ڇوڪر مان هوس.

اي. جي. اُتم جي تنقيد فقط ادبي رچنائن تائين محدود نہ رهي آهي. اِن کي اِن دائري ۾ قيد ڪرڻ جائز بہ ناهي ڇو جو هن نقاد جو وڏي ۾ وڏو رول سلاڌيت هلچل سان جُڙيل رهيو آهي ۽ ادب جنهن جي هن تخليق ٻوليءَ جي جياپي ڪانپوءِ جو عمل آهي، اُن ۾ هن جو يوگدان توڙي جو نوٽ وٺڻ جوڳو آهي پوءِ بہ Consistent نہ رهيو آهي. سبب اِهو آهي جو هن پنهنجي مڪتب فڪر سان وابستہ اديبن جي ڪتابن کي وڌيڪ ٻڪي کنيو آهي، تعداد ۾، ٻين جي ڪتابن کي بعضي تنقيد لاءِ کنيو تہ اڻائين پر نظر بطور نقاد هن ترقي پسنديءَ واري رکي آهي. جي ائين نہ هُجي ها تہ اُنن ڏهن سالن جي ڇوڪري کي ننڊ جي ڳالهه تي ڇرٻيندي

سان جاتيءَ ڪي وڏي هٿِي ملندي پر اُتم صاحب
تنقيد ڪنهن بہ شخصيت کي ڪونہ بخشيو آهي. اِهو
بلڪل ساڳيو مقصد رکندڙ شخص جي وچ ۾ تفاوت
اڀاري ٿو. اِتي اچِي اسين ڪنهن کي بہ ’غلط‘ يا ’دُرست‘
ڪونہ سگهنداسين.

جڏهن ڪنهن خاص انڪ لاءِ سوچبو آهي تہ پهرين
اِهو سوال هُوندو آهي تہ ڪنهن کان لکارائجي؟
اُتم صاحب جي حوالي سان ڏُکيائي اِها آهي تہ جاتيءَ
هر فرد کي ڪُجهہ نہ ڪُجهہ لکڻ گهرجي ۽ اِن
اعتبار کان اِهو انڪ لکين صفحن تي مشتمل هُوندو. مان
اعتراف ٿو ڪريان تہ مُون هيءَ هڪ ڪلاڪ يعني سٺ
منٽن ۾ لکِي پُورو ڪيو آهي. معنيٰ لکيو بہ اِن ڪري
آهي جو ڪنڌ ڪڍائي ڪونہ سگهيو آهيان پر پوءِ ڪنڌ
ڪڍائڻ جو ارٿ اِهو ٿئي ها تہ هڪ پهاڙ جيڏي شخصيت
تي لکڻ کان محروُم رهجِي وڃان ها. اِن لاءِ شايد مُون
کي ليکڪا/شاعرا رکمڻِي چِئناڻيءَ جو ٿورائتو هُئڻ گهرجي.
اِهو اعتراف تہ ضرورُي آهي تہ لکڻ بعد ڏاڍو آنند ۽
خوشِي پيو محسوس ڪريان ڇو جو اُتم صاحب تي باقاعدي
وِيهي لکڻ جي چاهنا هيم ۽ چاهنائون دٻائيندو ناهيان.
مُون اڳہ ذڪر هيٺ آيل جهڳڙالوُ ماڻهوءَ کي ڏسِي ۽ جاچي
پرکي هيءَ شعر لکيو هُئو: زندگِي چاههِ سان گذاري ڇڏ،

مؤت چاهيل ڪٿي ٿو ڪنهن کي ملي؟‘

۽ جن جا جهڳڙا بوليءَ ۽ جاتيءَ جي بهبوُديءَ سان
وابستہ آهن، مان اُنهن کي جهڳڙا مڃان ئِي نہ ٿو.

هوُ جاتيءَ جي بيداريءَ جو ذڪر نہ ڪري ها.

پنجاه واري ڏهاڪي ۾ جڏهن ڪن نوجوانن سر تي ذميداري کنئي، ٻوليءَ ۽ ادب کي ٻيهر جيِ، هنن کي هڪ قابل ۽ انيوي رهبر گهُربل ڪي هِڪُ نہ پر ٽي مليا: ٻاٻاڻيِ صاحب، مالهي ۽ اُتم صاحب. جتي پهريان ٻہ اديب، هر اديب رچنا تي غور ڪري رايا ڏيندا رهيا اُتي ٽئين پسند جوُن رچنائون لڳہ ڀڳہ رد ڪري ڇڏيون. ٻاٻاڻيِ صاحب ٻہ جدت پسندن کي ناڪاريو ئيِ هن صاحب ترقيِ پسندن سان کُلهو کُلهي سان ڪندڙن سامتاڻيِ ۽ ڪلپنا کي معياري ليکڪ آهي. اُن زماني ڪان اڄ تائين اُتم صاحب ٻوليِ، فڪر ۽ لپيءَ جي سوال تي بلڪل ساڳيو روَيو رکيو آهي.

هتي اسان کي اِهو تسليم ڪرڻو پوندو تہ پنهنجي شخصيِ پسندي ۽ ناپسندي ليکڪن مڙهيِ آهي ۽ اُن جو وراڻ روُپ اِهو آهي تہ رُخ اِنعامن تي ٻہ اثرانداز ٿيو آهي. اِن اعتبار صاحب جو ادبيِ قدُ ٻين آلوچڪن کان گهڻو نظر اچي. هوُ سنڌيءَ جو اڪيلو، ماڻ ڏُهرايان نقاد آهي، جنهن نين داخلائن جيِ دل سان آهي. هن لاءِ آلوچنا ڪنهن کي ٻہ رد ڪرڻ نہ رهيِ آهي. هوُ تنقيد ڪندي پڻ جاتيءَ ڪلچرل سُجاڳيِ، ادب جي مستقبل بابت ٿو، اِن ڪري ئيِ مون اول چيو آهي تہ هن

ادب کان وڏيڪ هلچل سان جُڙيل آهي ۽ هلچل جي غيرموجودگيءَ
۾ اسان جي ٻولي ۽ ادب اڄ ڪهڙي مقام تي هجن
ها، اِهو سوچيندي ئي اي. جي. اُتم جي اهميت قلب
جي تَهن تي سُرندي محسُوس ٿئي ٿي.

مختلف رسالن ۾ ڇپيل اي. جي. اُتم جا سوين ليک، مضمون، گُذريل ٻن ڏهاڪن ۾ ’جهوليلال‘ هفتيوار ۾ اِشاعت پالل سوين آلوچنائون، اُن کان گهڻو اڳ سنڌيءَ جي واحد ادبي پسند رسالي ’نئين دنيا‘ ۾ ڏنل اُتم صاحب جا بيشمار سوچناتمڪ ۽ معلوماتي ليک..... اِهو سمورو مواد اکين آڏو رکڻ سان ئي هن نقاد جي اصُلي پرک ڪري سگهجي ٿي ۽ ظاهر آهي ته اِهو هن وقت مون کي ميسر ناهي. باوجوُد، ڇاڪاڻ ته سندس اڪثر تصريرون فقط ’تحريڪ‘ يا ’ادب تحريڪ لاءِ‘ جي بنياد تي بيٺل آهن، اِهو دعويٰ سان چئي سگهجي ٿو ته ڇاڪاڻ ته تحريڪ لاءِ ٻه ڪي نقاد گهربل هوندا آهن. اي. جي. اُتم جو نقاد ستن اٺن معتبر نقادن جي ننڍڙي گروُپ ۾ ڳاٽ اوُنچو ڪيو بيٺو آهي، ڪن جي ڇوٽي سندس هڪ طرفي يا جانبدارانه تنقيد ادب جي معيار کي هاڃي رسائي آهي پر اسان کي اُتم جي اُنهن آلوچنائن بابت ڇا چوڻو آهي جن ادبي بي ايمانيُن جو پردو فاش ڪيو آهي ۽ هلچل ۾ ميڏي هوڏي ٿيڻ وارن کي ڪٺري ۾ بيهاريو آهي ؟

مون کي هڪ قصو اڪثر ياد ايندو آهي. هڪ ماڻهوُ بيحد جهڳڙالوُ هُئو. هن جا ور ور ڪري پنهنجي زال سان، ٻارن سان ۽ پڻ پاڙيوارن سان جهڳڙا ٿي پوندا هُئا.

هُن وٽ سنڌي ڪتاب ۽ رسالا پڻ جهجهائي هُئا. جوڙا
ڏيڻ تي وڏي واکي چلائڻ بعد هُو يڪدم ڇا ڪندو هُو
جو ڪو نہ ڪو رسالو يا اخبار کڻي اُن کي پڙهڻ ۾
جُنبي ويندو هُئو. هُو خود کي تسڪين ڏيندو هُئو تہ اُهو
ڪي مفڪر سڏائيندڙ ماڻهو اهڙي بُري طرح پاڻ ۾ وڙهي
سگهن ٿا تہ اسين اڻ پڙهيل جي وڙهياسين تہ ڇا ٿي
پيو؟

ڪنهن بہ گهڻنا جي اوٽ وٺي يا ڪنهن ٻئي کي اُنهن
هٿ کڻي پنهنجي ڪمزوري لڪائڻ جي ڪوشش اي. جي.
اُتم ڪڏهن ڪانہ ڪئي آهي. هن جُون آلوچنائون شخصي
ورود کڻي ڪڏهن ڪانہ آيُون آهن. پوءِ بہ هن کي علما
ڪنيو ويو آهي. مثال طور جي ڪوئي لکي ٿو تہ جاني
۽ ٻوليءَ جي پوشيہ بابت رايا جو ٿا پيش ڪريو ۽ ٻيو
تہ اوهان وٽ وسيلو آهي، پاڻ کي بهتر چو ٿا سڏ ڪرڻ
جي ڪوشش ڪريو تہ اُنهن ڏينهن جنهن پاڻ بابت اهڙو
بيان جاري ڪيو هُوندو، اُهو غصي ۾ پرجي هن تي حملا
ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو، چي: 'مون لاءِ لکيو اٿائين'،
ڇاڪاڻ تہ وهم جو علاج اجان سوڌو ڪونہ ڳولهيو اٿائون،
هُو من ۾ دشمنيءَ جي ڀاونا کي اُسرڻ جو موقعو ڏيندو.

ٻاٻاڻي صاحب جڏهن فيصلو ڪيو هُوندو تہ جُدا جُدا
ويچارڌارا جي اديبن کي ۽ ٻي لپيءَ جي حمايتن کي
بہ ساڻ ڪري اڳتي وڌجي تڏهن هن صاحب جي مُراد
اِها رهي هوندي تہ سين سان سازباز ٿيڻ يا ائين چئجي
تہ هڪ مڪان تي سين کي ڪنو ڪرڻ، پوءِ گڏجي اڳتي